

Komi muusika äärealad: lindude maailm

Anatoli Panjukov

Teesid: Artikkel analüüsib linnulaulu imitatsioonide ja loodushäälendite jäljendusi komi rahvamuusikas. Arvukate näidete varal tutvustab autor keeleliste, mütoloogiliste ja muusikaliste seoste võimalikku teket ja nende uurimist komi folklooris, vaadeldes lindude maailma rahvapärase tõlgendamise peajooni. Vaieldamatult pole rahvamuusika probleemistik seotud üksnes muusikalise mõtte uurimisega, vaid eeldab ka inimese esteetiliste vajaduste aluseks olevate mütoloogiliste, folkloorsete ja keeleliste ettekujutuste analüüsimist. Pakutud läbilõige rahvakultuurist võimaldab näha nende ilmingute geneetilist seost.

Märksõnad: komi folkloor, komi keel, komi rahvamuusika, linnulaulu imitatsioonid, loodushäälendid, ornitoloogilised ettekujutused

Paljude muusikariistade seos lindude maailmaga eeldab pöördumist ornitoloogiliste ettekujutuste poole ning Prometei Tšistaljovi väitekirja läbivad otsingud just selles vallas: nii mõne pilli kui ka häältjäljendava pilliloo nime etümoloogilises analüüsis ilmnes ulatuslikke paralleele: *юсь юляйн* 'luigevile', *каля юляйн* 'vile-kajakas', *тури гу* 'kurevile', *тулулли* helijäljendaja, kajaka, nepi, luige, hanede, käo, kuke jt jäljendajad (Tšistaljov 1974: 181–182, Tšistaljov 1984). See aspekt nõuab eraldi uurimist, sest sisaldab seoseid muusikakultuuri arhailisemate kihtidega. Näiteks on vähe uuritud komi linnuriigi seoseid pillide tehnoloogiaga. P. Tšistaljovi välitöömärkmetes on talletatud andmed Ežva ülemjooksult leitud mitmevilelise *юсь шцияйн* (luigevile) kohta, mis on tehtud linnu tiivasulgedest (SKM > Tšistaljov). Sama tüüpi vile on leitud ka permikomide juurest (Žulanova 1996: 92). Koos andmetega veelindude luudest ja sulgedest¹ valmistatud jahipeibutiste kohta võimaldab see rekonstrueerida soome-ugri rahvastele iseloomulikke üldisi instrumentaalmuusika rituaalmaagilisi lätteid.

Lisaks sellisele võrdlemisi eripärasele rakursile võib lindude maailmal olla seoseid ka teiste rahvakultuuriteemadega. Vaieldamatult pole rahvamuusika probleemistik seotud üksnes muusikalise mõtte uurimisega, vaid eeldab ka inimese esteetiliste vajaduste aluseks olevate mütoloogiliste, folkloorsete ja

keeleliste ettekujutuste tundmaõppimist. Selle valdkonna andmeid kasutatakse tavaliselt killustatult ja omavahel nõrgalt seotuna, eeskätt muusikaloolise analüüsi täiendusena. Olukorras, kus komi traditsiooniline rahvamuusika on pea-aegu kadumas (s.o hääbumas), on uurijatel vaja keskenduda just muusikateaduse seisukohalt äärealale. Mitmekesiste tavandiandmete kasutamise puhul on hädavajalik välja töötada üldised, rahvapärase maailmapildi iga fragmendi puhul sobivad analüüsikriteeriumid. Käesolevas artiklis on vaatluse all osa rahvaornitoloogiast, vaadeldakse lindude maailma rahvapärase tõlgendamise põhijooni. Tulemusi saab kasutada etnomusikoloogiliste rekonstruktsioonide juures.

Lindude maailm antropoloogilisest vaatevinklist

Juba determineeritud diaadi **lind – peenis** tasandil on eristatavad kolm ala: (1) *кай* 'lind' (ÜE, ÜS, LL, Petš, Sõkt, KS) / *кай* 'penis' (Iz), *кайаи* 'liiderdaja' (AE); (2) *тють* 'lind' (AE) / *тють* 'peenis' (ÜE, Sõkt). Mõlemale rühmale võib vastandada (3) Udora murde *тють* mõlemad tähendused: *кага* 'lind' (Ud) / *кага* 'laps' (ÜE, ÜS, Jem, AE, Petš, Sõkt, KS), *тютыцны* 'kukile võtma' (Ud). Komi *тють* vaste vene murdesõnavaras on *тютька* 'peenis' (Rakin 1996: 67). Sama kahetähenduslikkus oli omane ka laensõnale *пётка* (vn *потка* 'lind', kuid vene murdes *потка* 'peenis'²): *пётка* 'lind, metslind' edasise diferentseerumisega: *вежа пётка* ÜE 'jahilind (söödavad linnud)', sõnasõnalt 'pühitsetud lind', Sõktõvi keskjooksu murdes: 'tuvi'; *кича-пётка* (ÜS) 'jahilind (mets- ja veelind)'. Vaieldamatult nõuab ka see teema eraldi uurimist, kuid määrab *a priori* paljude lindude maailma puudutavate nähtuste mitmetähenduslikkuse. Näiteks peibutusväljend "тють, матысчив"³ (emase laanepüü häälightsuse kõneline imitatsioon) võib sisaldada endas mõlemat algset tähendust: "lind/ peenis, lenda kohale".

Komi rahvamuusika ühtse muusikalis-akustilise koodi abil kirjeldatakse inimmaailma, lindude maailma ja instrumentide maailma. Onomatopoeetilise alusega on sõnad *сьывны* 'laulma' – *сильялны*, *зильгыны* 'helisema'; *сильё* (lastek) 'linnuke, kana'; *сильгыны* 'siristama' (lindude kohta) (KKLES) puhul. Komi *сьывны* sarnaneb udmurdi sõnaga *сильыны* 'kukkuma' (KKLES).⁴ Muusikalis-akustiline komponent on esindatud ka inimese meeleeundeid kirjeldavates terminites: **kõri** *голя*: *гольгыны* 'helisema, tegema kõlavaid ja kaikuvaid helisid', *гольны* (Iz, Ud) 'laulma, vidistama (linnud)', (Jem, Ud) 'räakima, jutustama' jne; **kõrisõlm**, **aadamaõun**: *пэтук голя* sõnasõnalt 'kukekõri' (AE), *голя петук* otsetõlkes 'kurguhäälne kukk' (ÜE), *вина петук* otsetõlkes 'veini töötav kukk' (Sõkt) (siin on võimalik ka vene sõnade 'петь-пить', Venemaa

põhjaosas *питуха* 'pidu, laua ääres istumine', Luza komidel *питука* deetümo-logiseerimine); Sõktõvkari ümbruses: *голящй същц – сур юны шедц, вьль сур* 'kõri laulab – saab uut õlut' (KRE 1993: 148). Kõrisõlme teistest nimetus-test: *горань* (Letka murrak, sõnast *гор* – heli), *кирчан, кирскан* (KS), *гольган лы* (ÜE) otsetõlkes 'kolisev luu', *гольган йцг* (ÜE), *гольган* (ÜE), *сярган* (Petš) 'hingekõri' (otsetõlkes 'kõristi, käristi'); *гурган* (ÜE, AE) – 'lott, Basedow' tõi' (otsetõlkes 'kuljus').

Häält iseloomustavad väljendid: *лы джынъян гөлс* (ÜE) – 'hääл nagu jeeriku pasun', otsetõlkes 'luust kella hääл'; *джынъян гөлс* 'bass', otsetõlkes 'kellahääл', *бырган кодь морт* 'käristisarnane inimene, jutupaunik, latatara, tatraveski'; *юсь щцян кодь гөлс* 'hääл nagu luigevile' jne.

Laulva kõri motiivi järjeks võib tuua paralleeli *вина петук: вина каля* (ÜE) 'viinanina', otsetõlkes 'viinakajakas' (vene vaste – *кулик, кулика*); võrdluseks: *калявка, кальскун* (KS) 'jutukas, kiire keelega' (*кальскины* (KS) ka 'klugutama (kajaka kohta)', 'sõimama, lobisema' põhitähenduse 'lõgistama, kliristama' kõrval).

Linnumetafoorid laienevad antropomeetrilistele tunnustele: *истан кок* (KS) pikkade jalgadega inimese kohta, sõnasõnalt 'rannakurvitsa jalad'; *истан ныр* (AE) liiga pika ninaga inimese kohta, otsetõlkes 'kurvitsanina'; väga kõhna inimese kohta öeldakse *муртвечик кодь омоль* (ÜE), 'kõhn nagu kurvits'; kidura, kasvus kängu jäänud lapse kohta öeldakse *чавча койд, кос чавча койд* 'nagu kuivetanud tšavtša' (*чавча тють* (AE) väikese linnukese nimetus); *войя кок* (AE) 'õine kägu (naine); *сутель-ветель* (Sõkt) 'lobiseja, keelepeksja' (assotsiatsioon kurvitsaga *ветельтө* (Ud), *ветоль* (LL, KS jt; *ветольтор* hellitav (Let: 'kallis, tuvike'); *утка* (ÜS) 'armsake (hellitav pöördumine tütarlapse poole)'; sama tähendusega: *утка лапа, утка лапка* (otsetõlkes 'pardijalake'; *вөр кырнышьяс да ва каляяс* 'metsavaresed ja jõekajakad (nii öeldakse heade jahi- ja kalameeste kohta)'; *брак съола* (Sõkt) 'kõlbmatuks tunnistatud nekrut', otsetõlkes 'väljapraagitud laanepüü'; samuti püsiassotsiatsioonid haraka, varese ja rongaga (nt inimest, kes tavatseb kisada ja sõimelda, kutsutakse *кырныш голи* (ÜS) 'varesekõri'); jne.

Ornitonüümidel põhinevad ka inimeste hüüdnimed. Näiteks Sõkt: *Байдөг Михайлө* ('põldpüü'), *Дзодзөг Анна* ('hani'), *Каля Татъян* ('kajakas'), *Чикчи Васька* (*tšiktši* on käibelt kadunud kajakanimetus), *Тури Марья* ('kurg'), *Сизь Анна* ('rähn'). Seda jada saab jätkata ja käsitleda ornitoloogilise teksti sotsiaalse plaanina (kuulub sotsiaalkäitumuslike stereotüüpide valimisse, mis on seotud teiste vaadeldavate tunnustega),⁵ mis viib meid vahetult lindudega seotud mütoloogia juurde.⁶

Lindude maailm kosmogoonilisest aspektist

Komi kosmogoonilistes müütides, mida on üksikasjalikult uuritud, eristuvad paarid luik ja kaur, part ja kaur, kellele leidub vastavusi ka komide muudes mütoloogilistes ettekujutustes. Meid huvitab siinjuures lindude lauluvõistluse motiiv, mis leidub komi kosmogoonilistes müütides. Pavel Doronini üleskirjutatud variandis on demiurgid kaks pardipoega, ja nende ema keha muutus Maaks. Kui Jen sukeldus, hakkas Omöl vilistama, karjus sellise häälega, et kõik tarretus, ja kogu ookeanipind jäätus (Limerov 1998: 10). Teises müüdis hakkasid Jen (luik) ja Omöl (kaur) enne loomist vaidlema, kumma häälel on tugevam. Vastuseks kauri kolmekordsele hüüdele *kurlök-kurlök* laskis luik kuuldavale häälele, mille mõjul kargatas äike ja kauri kõrvale löi välg (Sidorov 1924: 44).

Lähtume teesist, et maailma loomise või tema olukorra katsetamise käigus on hääle kuuldavale toomine üks maailma semiotiseerimise olulisimaid etappe. *Loomise käigus lakkab maailm olemast nähtamatu, ja samal ajal lakkab ta olemast ka helitu, selles peitub helimaailma mõiste olemus* (Tsvijan 1990: 28). Võib täheldada, et peaaegu kõigis fikseeritud komi versioonides on kaose kuuldavaks tegemine üks esimesi kosmogoonilisi akte. Sukelduvast linnust rääkivate müütide kõrval on akustiline kood kaasatud ka ühe demiurgiga permi-komi variandis: *Jen kargatas väga kõvasti, ja pilve küljest murdus lahti tükk, millest moodustus maa* (UME 1999: 251). Hääle võimaldab seostada lindudest kõnelevate variantidega demiurgidest-konnadest kõneleva teksti. Fraas *тшыгысла герчкõны*, mida tõlgitakse “krooksuvad näljast” (UME: 415–416), võib olla seotud lindude häälega: *герчкыны* ‘prääksuma (pardi kohta)’, ‘krääksuma (rukkirääk)’ (*герч-герч* ‘krääk-krääk’, *герчкан* ‘rukkirääk’); selle tegusõna teine tähendus on ‘krigisema, hambaid kiristama’. Vastavalt sellele võib kosmogoonilist teksti tõlkida kaheti: “*Отчюд ном зыньом улö петõны нюрысь кык лягуша, дзик откодьось, омольось да тшыгось, герчкõны тшыгысла. Кылõсны налысь герчкõмсö номьяс, уськõдчисны кымөрõн*” [Kord, kuuldes sääsepirinat, tuli soost välja kaks konna, täiesti ühesugused, kõhnad ja nälginud, näljast (krooksudes, rigisedes, hambaid kiristades). Kuuldes nende (krooksumist, kärinat, kriginat) viskusid sääsed neile kallale] (Limerov 1998).

Muusika seisukohast on huvitav ka vile mütologeem, mis esineb paljudes komi mütopoetilistes ettekujutustes.

Külmutav vile kajastub kosmogoonilises müüdis ja aktualiseerub eelkõige keeldudes, mis reglementeerivad muusikariistade kasutamist: “*Оз ков Илья лун бөрөдз пöлясьны, сюьд кынамс*” [Enne eeliapäeva ei tohi vilet puhuda – vili võib külmuda, hoiatatakse lapsi] (AE). Komi keeles toetab seda mütologieemi

homonüüm *төв* 'tuul' ja *төв* 'talv'. Sama mütoloogilist motiveeringut võib kohata ka mitmes ornitoloogilises endes, näiteks metsvint *пийнхай* ragistab *сяргө* – enne ilma jahenemist, aga kui viiksub *дживгө* – püsib kaua põhjatuul.

Üldlevinud assotsiatsiooni **vile-õnnetus** võib samuti kohata paljudes ennetes: *самовар шутьялө – шог лоө* 'samovar vilistab – tähendab muret/kurbust' (KRE: 142). On tähelepanuväärne et kõige levinum variant seostab raha ja linnuvile: *деньгад чипсө* (ÜE) 'raha viiksub, ei püsi'.

Veelgi spetsiifilisem on **vile, pilve ja vihma** seose üks variant. Peatume sellel vaatlusaluse teemaga otseselt seotud teatel üksikasjalisemalt.

Pilvedel on mitmeid murdenimetusi: *пив* (Ud), *пий* (Jem, Iz) 'pilv' (ühispermi *pil – KKLES), *пивьясьны*, *пивдыны* (Ud), *пийдыны* (Iz) 'pilvedesse mattuma, pilvedega kattuma, pilviseks muutuma', ja osa endeid on seotud kauriga. Pimavaatlustes üldistatakse: *гөгөраяс гарду горзөны-кылю* 'on kuulda, kuidas kaurid kisavad' (AE); *гөгөра кузя горзө ва вылын – зэр водзын* 'kui kaur kaua vee kohal kisab, tuleb vihma' (KRE: 117). Meteoroloogilised ended eristavad erisuguseid kauri hääletsusi: *гөгара гаргө – погода водзин, пивгө – непогодь водзин* 'kaur kisab hea ilma endena, kaur oigab halva ilma eel' (AE); *Перед дождем гагара (гөгөра) плачет «ни-и, ни-и», и если дождь некстати ей отвечают: “Тэнад вомысь да пон ситаню” (Изо рта твоего да собаке под хвост), а перед ясной погодой гагара ликующе басит: “гө-гөр-ра, гө-гөр-ра”* [Enne vihma kaur nutab “ni-i, ni-i”, aga kui vihma ei taheta, vastatakse talle: “Sinu suust koera saba alla”; selge ilma eel hõisatab kaur võidukalt “gö-gör-ra, gö-gör-ra”] (Rotšev 1972: 138). Kauri positiivse ja negatiivse hääletsuse vastandamises nähtub tema ambivalentsus komi rahvausundis. Arvestades pardi ja kauri⁷ terava diferentseerumise puudumist võib kosmogooniliste tekstide tasandil rääkida samast antagonistlikust kakshääletsusest.

Vene keelest onomatopoeetikal põhineva ornitonüümi 'gagara' laenamine ei vaja lisakommentaare, kui võrd see on keeles kodunenud (kui mitte oletada veel eufemistlikku eesmärki). Siiski tasub märkida, et komi keeles on variantid *гөгөра*, *гөрепа*, *горара* ja “rõõmus” hõise (*гөгөппа!*) omandanud selgelt ruumilised assotsiatsioonid (vrd *гөгөр* 'ümbruses, ümberringi', *гогйооны* (Jem) 'ringi vaatama, kael välja sirutatud', *гор* (Jem) kujundlikult: *юр гор* 'pea kuklasse heidetud'), sel kombel tekib rahvaetümoloogia raames kujutis kõikenägevast ja kõikjalviibivast linnust, mis rõhutab kauri mütoloogilist seost maailmaloomisega.

Helind “пив/пий” lisab vaadeldavasse jadasse veel ühe linnu – *варыш* ('väike hiireviu või viu'): *пивгей варыш*, *пивгись варыш*, *пивган*, *пив варыш*, *тивти-варыш* (Ud), *тийган варыш* (Iz), *тыукан варыш* (Jem), – helijäljendavad

nimetused; *тӧл юысь* (ÜS), *тӧв юан варыш* (AE), otsetõlkes ‘tuult joo’, *тӧӧ йыв варыш* (ÜE), otsetõlkes ‘tuulest’. Nagu näeme, sisaldab see nimekiri taas algset triaadi **vile-pilv-tuul**. Vaadeldavate nimetustega **пив/пий** võivad olla seotud ka mõned ornitonüümid: *пивгук* (Let) ‘musta pardi liik’, *тивган* (Ud), *тиган* (Iz), – mingi linnu nimetused (vrd sünonüüme *пивган*, *тийган*, *тивти* (*варыш*)). Leksikaalliini jätkamiseks toome näiteks folkloorse teksti, kus on esindatud samad sõnad teises võtmes, nad esinevad kohanime teket seletavas kohapärmuses:

Važen rezbojnikjas pižen muneni. pil - ju vomas variš lebalē. Variš gorze: “Pilja, pilja!” I rezbojnik šuças: “Pilja-ke-pe, pil - ju iļouē.” I ģeni-na pil - ju. [Важен разбойникъяс пыжен мунэны. Пил-ю вомас варыш лэбалэ. Варыш горзц: “Пилъя, пилъя!” ий рэзбойник шуças: “Пилъя ке пэ, Пил ю и лове” И эні на Пил-ю / Vanasti sõitsid röövlid paadiga. Jõesuudmes lendas hiireviu, ja kisas: “Pilja, pilja”. Röövel lausus: “Kui pilja, siis olgugi Pil ja jõgi. Ja on praegugi Pil ju] (Fokos-Fuchs 1951: 208).

Osa toodud ornitonüümidest on andnud nime ka komi muusikariistadele: *пивгей* (Ud), *пивган*, *тийган*, *тюган*, *тюган* (AE, Jem) (seda jada jätkavad ka *пӧлян* (ÜE, AE, Sõkt), *шутьян* (Iz), *дуда* (Let), *писки* (Let), *чипсан* (ÜS, Luz, Petš, KS) ‘rajupill, vile’; vastavalt kõik variandid ‘vilepilli mängima, rajupilli mängima’, mis ühel või teisel moel on seotud tuule või pilve kujundiga: *пӧлясьны* (Ud), *пӧльтны*, *шутьявны* – vahetult või ka seoses lindude maailmaga – *пивдыны*, *пийдыны*, *пивьясьны* ‘pilvedega kattuma’. Siia võib lisada ka sõna *пиявны* ‘halisema (külma käes, jäsemete pärast)’ – mis viib meid tagasi külmutava vile mütologeemi juurde.⁸

Lindude keel rahvakultuuris

Lindude keele teema on seotud foneetilise sümbolismiga – nüüdislingvistika ühe perspektiivseima suunaga. Glotogoonilised uuringud osutavad, et verbaalse kommunikatsiooni vahendite moodustamisele eelnes helide afektiiv-emotionaalne modulatsioon. Salvestatud helide assotsiatiivne mõte esineb ka nüüdiskeelte foneetilistes süsteemides. Sellepärast on fonosemantika⁹ probleemi lahendamise üks esmaseid samme pöördumine salvestatud loodushäälte verbaliseeritud vormi helisümboolse komponendi poole.

Rahvaetümoloogia ühendab lapse keeleomandamise teatud määral esma-loomisega ja verbaalsuse-eelsed ilmingud omandavad märgilise tähenduse. Näiteks sõna *пасьявны* tähendab peale ‘märkida, teha märget, märki’ ka ‘lalisema

hakkama, mingeid sõnu välja ütlema, sõnu kavandada (lapse puhul)'. Rääkimisoskus säilitab ka maagilise jõu: *ВОМ ШЦЛЯВНЫ* (anda kõnevõimetus, -annetus): *Коді бара тэнсьд вомтö пöлявлöма?* (Kes sind sellise kõneoskusega õnnistas?) (otsetõlkes 'kes sulle suhu puhus?'); väljend on seotud maagilise terminiga *ШЦЯСЬНЫ* 'ravima, sünnitusabi osutama, hoolitsema' (Iz) 'väljaväänatut paikad seadma', jõudes tähenduseni 'puhuma, minema puhuma / peale puhuma'. Peale selle, et sõna *пöлясьны* tähendab 'vilepilli, pajupilli mängima', on huvitav ka homonüümiline vastandus põlise tähendusega *пöлясьны* 'sünnitusabi andma' (kusjuures *пöль* 'taat') ja laenatud *бабитны* (laen *бабка*, *баб* 'ämmaemand').

Laste kõnekäitumist kirjeldatakse suurel määral loodusterminitega: *ГОЛЬНЫ* (Iz, Ud) 'laulma, sädistama (lindude kohta)' ja (Jem) 'sädistama, lalisema (laste kohta); *ТОЛЬГЫНЫ*, *СЁЛЬГЫНЫ* (ÜS, LL), *СЁЛЬЦТЧЫНЫ* (Let) *СЁЛЬЯКЫЛНЫ* (Let), *ТЮЛЬГЫНЫ* helijäljendus 'sädistama, lalisema (laste kohta)' ja 'voolama, vulisema, helisema'; *ТЮА-ТЯКЫНЫ* (Jem) 'lalisema (lapse kohta): *КАГАЫС НИИ ТЮА-ТЯКЫЛÖ* 'laps juba laliseb' (*ТЁВ-ТЁВ* helijäljendus 'nepi hääl'); *ЧИВА-ЛЮВАКЫВНЫ* (AE) 'sädistama (lindude kohta)', ent *ЧУВА-ЛЮВА КЫЛНЫ* (ÜS) 'vinguma (laste kohta)', *КАВГЫНЫ* 'karjuma (haki kohta)' ja 'karjuma, kisendama (lapse kohta)', *КАГА* 'laps' ja 'lind'; *ВЕТОЛЬТОР* (Let), hellitav pöördumine 'kallike, tuvike' (*ВЕТОЛЬ* 'nepp') jms. See kujundlikkus imab klišeena endasse ka teised fraseologismid, näiteks *КÖК БÖЖ КОЙД* (AE) 'nagu käo saba (öeldakse laste kohta, kes järelejätmatult vanemate sabas ripuvad)'; *КÖКБÖЖКАЙ МОЗ ВÖТЛІСÖ* (ÜE) – taganemata järgneda (vanematele, laste kohta) sõnasõnalt 'järgnema nagu käo saba' – algse *КÖК БÖЖ КОДЬ* otsetõlkes 'nagu jala saba' puhul. Vaieldamatult võib laste kõne ja lastefolkloori veelgi suuremat vastastikust seotust täheldada lastele omase maailmanägemise panteismi ja panglotismi tõttu. Muusika seisukohast on see kultuurisfäär huvitav selle poolest, et just siin pannakse alus muusika "keelele": ilmnevad opositsioonid müra ja muusikaheli, kõne ja laul, müra ja laulmine, madalad ja kõrged helid, vali ja nõrk, minoorne ja mažoorne tonaalsus ja võib-olla teisedki. On selge, et lindude keel kui looduslik analoog etendab siin vältimatut osa. Siiski tasub meeles pidada, et loodushelide muusikalisis-akustiline sümboliseerimine võib peegelduda tavandi paljudes tasemetes: mütoloogilises, sõnalis-semantilises, ruumilises, ajalises. Sellepärast on üsna problemaatiline tuua midagi eraldi esile, lõhkumata seejuures kultuurilisele tekstile omast tervikkust. Võib lähtuda rahvakultuuri printsiipiaalse polülingvistilisuse teesist, mis tingib ka inimese enda polüglotismi. Oskust rääkida ja mõista looduse keelt ei käsitleta isegi tänapäevases rahvakultuuris puhtesteetilise fenomenina, aga teatud tingimustes suhtestub see sakraalse valdkonna (maagilised, tõenduslikud, meteoroloogilised jne) teadmistega. Sama võib väita ka muusikaliste annete kohta, mis hoiavad, kuigi häiritud moel,

sidet maagiliste ettekujutustega.¹⁰ Peale selle on “lindude keelel” erinevalt teistest “looduse keeltest” mitte üksnes metafoorne, vaid ka algne verbaalne tähendus. Ühest küljest ilmneb püüd verbaliseerida linnuhääli justkui otsides optimaalset teed nende dešifreerimiseks, st võib esile tuua üldise “sõnavara”. Teisest küljest juhindub inimeste muusikalis-akustiline käitumine paljuski lindudest. Nii on paljud helijäljendavad sõnad (sealhulgas ka muusikaline terminoloogia) säilitanud kahe keele geneetilised sidemed.

Erinevalt teistest looduskeeltest on lindude keelel avatud ja dialoogiline iseloom. Lindudele omistatakse oskus teavitada, korrata, narritada, naerda, ennustada, manada (‘halba ennustama’, *кырдыны, курдыны* (AE) ‘vaakuma; parastama’ (*кырныш моз* ~ otsetõlkes ‘vaakuma nagu vares’ – ‘õnnetust ennustama’; aga ka *курдыны* ‘kurvastama’ < *кurdy* ‘mõru, kurb’, need kaks tähendust on omavahel põimunud), petta (puhuda). Sõnal *көкөдны* (‘kukkuma’) on tähendus ‘peatama, rahustama, ümber veenma, anuma, veenma, keelitama, õhutama, kiirustama, liikuma ajama, peapesu tegema, noomima, läbi sõimama’ (KKLES). Siin võib märgata põhja piirkonna rahvaste folklooris sagedase süžee inimesega näaklevast linnust, mis esineb ka komi lastefolklooris (Rotšev 1972: 206–209).

Ornitoloogiline tekst kui uurimisobjekt

Paljud erijooned on seotud lindude maailma ja inimeste maailma vastastikkuste suhetega. Lindude maailm on dünaamiline (hooajalisus, osade linnuliikide migratsioon ja teise paigatruudus, mõne liigi ajalis-ruumiline määratus ja teiste kõikjal-asuvus jne), sellele vastavalt jagunevad lindude mütoloogilised funktsioonid. Selle taustal võib iga ristumine reaalse ruumiga omandada märgilise tähenduse. Rekonstureeritava teksti mõtet võib sageli välja selgitada ainult sisu erinevate plaanide (mütoloogilise, kalendaarse, lingvistilise jt) koosmõjus. Sellest seisukohast püüame vaadata mõningaid “ornitoloogilise teksti” põhimõtteid korrelatsioonis komi rahvapärimslikku maailmapildi teiste koostisosadega.

Eristada saab mitmeid linnuhäälte omandamise tasandeid. Esimene tasand on seotud lindude tämbri eristamisega, millest oleme toonud juba piisavalt näiteid. Märkigem, et ka siin võivad esile tõusta teatud ühtumised ja variatsioonid. Näiteks *кургыны* ‘nurruma’, ‘kudrutama’, ‘kaagutama’, ‘krooksuma’; *кловжыны* ‘kluugutama’ (kurgede kohta); *клуksыны* (Jem) ‘karjuma (kure kohta)’; *гульскыны* (AE) ‘hüüdma (luige ja varese kohta); (ÜS) ‘kraaksuma (varese kohta)’; *кльккайтны* (ÜE) hõikama (luikede kohta)’; *лук-лук* (Jem), *лик-лик* (Ud) – luigehüüu jäljendused; *пинькай* helijäljend ‘metsvint’ – laulab aga nii: *сярго*,

чирксö ‘ragiseb’, *дживгö* ‘viiksub’; kui tähelepanu keskendatakse hääle tugevusele jne, tekivad üldistatud variandid: *нирзыны* ‘oigama’, *нирзан петушок* (oigav kukk); *горзыны* ‘karjuma’.

Seda materjali laiendades jõuame lindude ja inimese hääle skaalani, antropomeetriliste raamideni. Näiteks *кильгыны* (Jem) ‘siristama (lindude kohta), kuid ‘rögisema, kähisema (inimese kohta)’; *гирчыны* (Jem) ‘prääksuma (pardi kohta)’, kuid *пинь пырыс гирчкö* ‘räägib läbi hammaste’; *ватшкан* (Iz) ‘rukkirääk’, *ватшкыны* ‘tärisema, kädisema (rukkiräägu ja haraka kohta)’, samuti ‘porisema, torisema, mäluma, nämmutama’; *лык-лык, лик-лик* helijäljendus – luige hüüd, kuid *лыксьыны* (Jem) ‘kõvasti rääkima’, *лыксьыны-сьыны* ‘pikalt ja kõlavalt laulma’; *ликсьыны* (Jem) (võimendav liide): *ликсьöны-сераlöны* ‘itsitavad’ jne.

Ornitoloogiaga lõikuv helijada sisaldab ulatuslikke assotsiatiivseid mõtestatud seoseid teiste pärimustasanditega, mis teatud määral jätkavad loodus-hääle “kultuuristamist”. Näiteks alumine helipiir omandab linnuinstrumentalistikas mütoloogilise vastavuse alumise maailmaga: *буксан, сюмöд буксан* ‘kasetohust pasun’; *буксьыны* ‘undama’ ja ‘huikama (öökulli kohta)’. On teada, et komide mütoloogilistes kujutelmades samastub öökull sageli metsavaimuga (-peremehega); matuseitkudes seostub see lind tihti karu kõrval surma kujundiga jne (vt UME 350–351 “Сюзь”).¹¹ Peale selle seostub osa öökulli nimetusi: *бугуй* (Iz), *сюзь бутуй* (Sökt), *буту* (Ud), *буду* (Iz), *буку* (AE), *буккуй* (ÜE), *бухуй* (Iz) mütoloogilise isiku nimetustega *буту, бу, бубу, буаба, буду* (AE) – ‘koll (fantaasiaolend, musta näoga paha vaim, kellega hirmutati lapsi)’. Samasse ritta võib lisada veel kurdi või väikese käo *буксуй* (ÜE), *кök буксуй, ай көк* (otsetõlkes ‘isane kägu’). Märkigem, et mõlema linnu hüüd ennustab halba ilma. Siin võib välja tuua ka karjusesarve (-pasuna) ajamisfunktsiooni, mis väljendab ka selle muusikariista paikseid erisusi, näiteks *бакур* ‘kasetohust pasun, millega hirmutatakse karu’ (Turkin 1986: 83–86).

Seoseid võidakse luua mitte konkreetsete lindude häälega, vaid pigem teatud helikujunditega, mis moodustavad maailmamudeli kõrgeimad kontseptuaalsed tasandid. Näiteks sürjakomidel *юсь пöлян* (luigevile) mängimise ajal kõrguse ja tämbri registrites sillerdavat heli võrreldakse luige häälega – *юсь гласöи* “*тур-ря, лур-ря, лурли...*” (Еžва ülemjooks, Kertšomja küla). Ent permikomidel nimetatakse nii instrumenti kui ka taime *тури гум* ‘kurevile’ (udmurtidel nimetatakse sarnast muusikariista *чипчирган*) (Tšistaljev 1974: 55).

Heli ja voolavuse teema väärib eraldi uurimist, siinkohal toome vaid mõne näite: *тильгыны* (Petš) ‘helisema (lõokese kohta)’, *тюльгыны* ‘sädistama, lalise-ma (laste kohta)’, ent *тёльгыны* (Petš) ‘tasa vulisema (allika kohta)’; *тюргыны* ‘voolama’ ja ‘vilistama’ (AE), ‘plärama’ (ÜS) // *тюрны* ‘rulluma’, *тюрöбөн* ‘joana’ – kujundlikud sõnad; *пальскакыны* (Jem) ‘loksuma, pritsima’ – *пальксьыны*

(Jem) 'sädistama, õrnutsevalt rääkima', aga ka 'õrnutsema', kuid *пальскыны* 'lobisema'. Rida võib jätkata teiste ruumiliste analoogidega. Näiteks *тивкӧтчыны* (Let) 'siristama', *тивкнитны* 'sirtsatama', kuid: *тивкнитны* 'hüplema, üles kargama', *тивк-тивк* (Sõkt, KS), *тювк-тювк* (Ud) 'kapak, hüplemine', *тивкъявны* 'karglema, liikuma kergel kõnnakul väikeste hüpetega'; *тювгыны* 'vilistama', aga ka: 'heitma, viskama (näiteks oda)', 'kihutama, tormama'; *чирӧстны* (Jem) 'kriuksuma, kisama' – *чирсны* (Jem) 'purustama, tükeldama', *чирснитны* 'kraap-sama' jne.

Muusika mediatiivsete allikate uurijale pakuvad suurt huvi ka ruumilised helendid, mis on nii või teisiti seotud mütoloogiliste ettekujutustega lindude seotusest teispoelse maailmaga. Näiteks:

Гулю 'tuvi'; *гулю-гулю бабка* (AE) 'pimesikumäng'.

Кукушка 'kägu': *кукку шапка* (ÜS) pimesikumäng; *куккуэсьны* (ÜS) 'rätiga end katma (itku puhul)'; *кукку пуксьыны* (Jem) 'maha kükitama'; *кук*, *кукнёк* (KS) 'äkiliselt, täiesti (vait jääma jne)'; *куккупальлиасьны*, *кукупальничасьны* (KS) 'kukerpallitama'; võrreldes: kui esimest korda kuuled käo häält (samuti esimese äikese korral), tuleb udmurtidel teha tirel üle pea (Vladõkina 1998: 267, 272).

Каля 'kajakas': *калякоён*, *каликуён* (Jem) 'kukil, seljas'; *каля-каля бу*, *урлу-урлу*, *дзима-люка люкала* (ÜE) – lastepäraselt 'kits-kits (torkama sõrmedega justkui sarvedega, kõditama)'; *каля-маля пэткэдлин* (ÜE) 'näitama, kuidas Luukas õlut teeb'.

Тури 'kurg', *кривксьыны* 'huikama'; *тури кривксьӧ* 'kurg huigub'; kuid *турикривк*, *турилеккиён* (ud) 'uperpalli, ülepeakaela', *турикривксьыны* 'kukerpallitama'; *тури-леткиён*, *тури-леткиён* (AE) 'uperkuuti, uperpalli'; *турилильи*, *туририльи* (ÜS) 'uperkuuti, uperpalli';

Петук 'kukeke': *кикурульлю*, *кикуруллу* (ÜE) 'kukeleegu'; *тулудли*, *кику луллу*, *луллу* 'vilepill-kukeke', *тулудлуасьны* (ÜE) 'savipilli (kukke) vilistama', kuid *тулудлуасьны* (Sõkt) 'pimedas hulkuma'; *кильлюлюк*, *килюк* (ÜS) lastel narritamisel kasutatav hüüdsõna.

Sünteesitüd variandid (haakumised mütoloogiliste ettekujutustega): *бубыля*, *бубуля*, *буба* 'koll', kuid: *бурульлю*, *бубурульлю*, *бибурульлю*, *бибурульлю*, *бырильи*, *бырыльы* (AE) 'rukkilill', *еджыд бибурульлю* 'karikakar'; ~ *баб* 'naisekujuline fantaasiaolend, kes elab niitmata rukkipoollusiilul (variant viljaneitsi)'; *папа-папа-люльлю* (AE) – laste hüüd, kui nad mürades maas püherdavad; *папалюльлюасьны* 'kukerpallitama'; *пурулись ворсэм*, *чур пурулись ворсэм*

(AE) 'peitusemäng'. Aktuaalsuse mõttes lisame ka kalendaarse variandi: *купальничаасьны* (ÜE) 'kukerpallitama' (sõnast *куккупальничаасьны* 'kukerpallitama'); hoolimata sõnavormi tekkimise juhuslikkusest seostub see kalendripäevaga (vrd ka *лун бергедчем бöрын туй бок купальнича петö* pärast pööripäeva hakkavad tulikad kasvama) (Kolegova 1980: 214).

Et seda kultuurikihti ei ole piisavalt uuritud, on võimatu mistahes ühtse süsteemina ette kujutada kogu lindude maailmaga assotsieeruvat sõnarikkust. Me võime välja pakkuda vaid mitmeid variante sellest, milliseid tähendusi võiks anda ühele või teisele linnuhääle analoogile.

Akustiline kood

Linnuhääled ennustavad muutusi:

енмеж баксö – *эрмаc* (kurvits mökitab – enne vihma); ja vastupidi: *енмэж баксö* – *чистэй поводья ловö* (Sökt: kurvits karjub – tuleb selge ilm); *варьш тьявö* (kull klähvib – enne vihma); *перк кө керчкйöдлö, поводьяыс вежяс* (KS; kui pähklimänsak kädistab, siis ilm muutub).

Teatud lindude erinev häälitsemine võib märkida erinevaid muutusi. Näiteks: metsvint *пинькай* kädistab *сярö* – enne ilma jahenemist, aga kui piiksub *дживгö*, puhub põhjatuul kaua; pähklimänsaku kõva säutsumine *ёна герчйöдлö* ennustab ilmuuutust; sama kehtib haraka kädistamise kohta; kehval vilja-aastal rukkiräak *герчкан* kõtitaб *шитькает* (*шитьнитö* – ütleb "kött", võimalik on assotsiatsioon hüüdega, millega peletatakse koeri: *шить* ÜE, Sökt, Let, *шет* KS 'kuss'), heal vilja-aastal ragistab *герчкö*; *сюзь буксö* – *ээр водзö, сералö* – *мича водзö* (öökull uhhuutab – "nutab" – enne vihma, "naerab" enne selget ilma); *кыр сизь кө тювкөтчö, эра лоö* [kui must rähn vilistab, tuleb vihma]; *көк ышкөтчö* enne vihma.

Iseenesest neutraalsed linnuhääled võivad koos teatud ruumilis-ajaliste karakteristikutega omandada erinevaid tähendusi. Näiteks lõuna poole lennates ennustab vares oma hüüdega "kurk-kurk" või "kulk-kulk" edu, kui ta aga lendab põhja poole, on ta häälitusel halb tähendus (Sökt). Ronga kraaksumise puhul öeldakse tavaliselt: *Бурöс кө курксан-вом тыр яй, а лекöс кө туналан – сир пинь горшад, кузь пурт сьöломад* [Kui kraaksusid head uudist, olgu sul nokk liha täis, aga kui häda kaela kutsusid, saagu sulle havi hambad kõrri, pikk nuga südamesse] (Rotšev 1972: 220). Märkigem, et selliseid loitsuvormeleid kasutatakse ainult inimese, ronga ja kauri puhul. Kalendriennete seas on terve kiht akustilise koodiga seotud endeid.

Kevad: *ракаяс кравзöны – ульдыны нин көсйö* [varesed kraaksuvad sooja]; *сизь кө регыд торгас, дженьыд тулыс лоö, кузя кө – кузь тулыс лоö* [kui rahn toksib lühidalt, tuleb lühike kevad, kui pikalt siis pikk kevad]; samasugune enne on seotud ka musträhniga: *торач кө кузя торгас, кузь тулыс лоас; сизь тулыс пом кокалö* [rahn koputab kevade lõppu].

Sügis: kurg – *шондi петiгöн турияс ёна горзöны – пужьявны вермас* [kui kured sügisel päikesetõusu ajal kõvasti kisavad, võib tulla halla]; *тури кривксö – пуж водзö* [kurg hüüab külma].

Huvitava kombel on suvi kõige ennetevaesem: tihhonipäevaks¹² (ukj 16. juuni) lindude laul järkjärgult vaibub, ainult käo kukkumine ja lõokese trillerduused kõlavad veel peetripäevani – heinateo alguseni (KRE: 52) (vrd riitusliku vaikusega, suvise vilistamis- ja käratsemiskeeluga jne).

Lindude häälitsemist imiteeriti verbaalselt (leksikaalselt): Vares kisab kündmise ajal: *“Делö ни мог, делö ни мог”* [Ei tööd ega muret, ei tööd ega muret]. Niipea kui hakkab liginema viljalõikus, kisab vares juba teisiti: *“Пöри, пöри!”* [Pooleks, pooleks!]. Veel üks variant: *Рака горзö: “Крав, крав”, а тэ кылан: “Прав, прав”* [vares kisab: “Kraak, kraak”, aga sina kuuled: “Praak, praak”¹³].

Kui kurg häälitseb *“тур-кöрыш”* – tuleb hea aasta, kui kisab *“кöчан-ласта”* või *“сидöр йöр”*, tähendab see ikaldust (KRE: 42). Võimalike ruumiliste orientiiride kõrval (*кöчан-ласта* ja *сидöр йöр* – toponüümid, mis võivad olla seotud ilmakaartega), võib *“тур-кöрыш”* tõlkida sõnasõnalt ka ‘väljaulatuv, kuhjaga, suur leivapäts’; võrrelge: *“Турки пукисы!”* [olgu kuhjaga!] ÜE (Njövsvjev) – nii ütlevad lapsed, visates üles tühja korvi (millises asendis maha kukub, nii palju tuleb ka marju). Peale selle on hüüe *“тур-кöрыш”* kõige autosemantilisem (*тур* – *тури* ‘kurg’), mis võib samuti olla seotud positiivse tähendusega.

Mõisteline lähenemine

Teatud juhtudel võib traditsioonilise maailmapildi eri tasandite omavaheline side avalduda palju kujukamalt omamoodi mõistelise tesauruse rakendamisel. Meie käsutuses oleva materjali puhul võime proovida selle võimaliku sõnastiku loomist:

Nurmkana e põldpüü: *байдыг, байдöг;*

Байдыг баксö – põldpüü möirab; aga *баксö* teisi tähendusi: ‘lehm ammub’, ‘lammas määgib’. põldpüü mõuramine *каб-каберр, каб-каберр* võib assotsieeruda sõnaga *кабыр* ‘rusikas, rusikas hoidmine’; *кабыртны* ‘suruda, pigistada rusikasse’; igal juhul täiendab see assotsiatsioon põldpüü riiakat kuvandit:

Kui veeretada väike lumepall ja torgata sinna nuga nii, et ainult käepide välja paistab, ning seejärel põldpüü kombel möürata, lendab isane põldpüü “vastase” häält kuuldes jalamaid kohale, ja tormab, rind õieli, võitlusse lumehirmutisega. Vihane püü lõhub palli ja torkab end noa otsa (Rotšev 1972: 137).

Laanerüü: *сьола*. Laanerüü peibutusvile *сьола чипсан, писки, писка* on töenduslik muusikariist, mille puhul on säilinud arhailised valmistamisvõtted (linnuluudest, lennusulest, aga leidub ka puust ja metallist peibutusvilesid (Tšistalšov 1974).

Terminoloogilistest variantidest rääkides võib märkida homonüümilise kihistuse teket: *писка*: 1) ‘пищик, jahipill, laanerüü peibutusvile’; 2) toidu suhtes valiv. Näiteks sõnamäng tekstis: “...*Писка, писка сьола / Сьола йӧлӧг йӧла / Ӗшинь клопки – клопки / Ӗдзӧс дзурки-дзурки*”. Juri Rotševi tõlkes “Прихотливый (в еде) рябчик” [toiduga pirtsutav laanerüü] (Rotšev 1972: 75). *Писка* võib tähendada heli jäljendamist (*пискыны* LL, Petš ‘piiksuma (laanerüü kohta)’. Selliseid vormeleid esineb ka püügilausumistes, näiteks laste lehelinnupüügi lausumises *пунӧй*.

<i>Тирн-пирн пунӧй,</i>	Tiri-tiri hangelind, lumetsiitsitaja.
<i>Пож тыр пунӧй!</i>	Terve sõelatais lehelinde! (Rotšev 1972: 132).

Linnu hääle jäljendamine etendab neis tekstides teatud maagilist rolli.

Laanerüüd peibutati ka verbaalselt. Kahjuks on meil õnnestunud fikseerida vaid mõned fragmendid Ežva ülemjooksu murde variantidest. Ühest neist – emalinnu häälitsuse imitatsioon – rääkisime juba alguses: *Тють, матысчив* [preenis, lenda siia] – isalind vastab: *Час, час, матысчыла* [Коhe, коhe lenda]. Teistes laanerüü jäljendustes võib kohata kujundeid *йй* [liha] või *кай* [lind]; erootilise ja ornitoloogilise seosest vt eespool. Oletatavasti polnud verbaalsel tekstil siin üksnes süllaabilist (rütmi kujundav) mnemoonilist funktsiooni, vaid ka teatud maagilise kinnituse roll.

Lisaks toodud näidetele märkigem veel ühte võimalikku assotsiatiivset jada: *сьола* ‘laanerüü’ – *сьӧлӧм* ‘süda’ – *сьылӧм* ‘laul’. Igal juhul esineb pulmafolklooris paralleel “neiu vabadus – laul ja mäng” (*сьола чипсан* [laanerüüvile]/ *юсь пӧлян* [luigevile]):

<i>Илья лун дырся пӧ менам да</i>	Eeliapäeval kõlav mu
<i>Юсь пӧлян шыӧй.</i>	luigevile hääl
<i>Югыд шондӧй, менам да</i>	Päike hele, minu
<i>Юсь пӧлянӧн менам пӧлясьӧмӧй;</i>	Luigevilel puhumine;
<i>Югыд шондӧй, менам да</i>	Päike hele, minu
<i>Сьола пӧлянӧн чипсасьӧмӧй.</i>	Laanerüüvilel vilistamine.

Коли вѡд, коли менам да, конерѡйлѡн,
Ныы вѡляѡй да ыджыд вѡляѡй.
Югыд шондѡй пѡ менам да
Сьыльмѡй пѡ да пѡлясьмѡй.

mööda ju läks mul vaesekeesel,
piiga vabadus, suur.
Päike hele minu
laulmine ja vilistamine.

Või:

Сьыльм да мийѡ
Пѡлясим дай,
Сьѡла чипсаѡн моз вѡд ми
Чипсасим дай,
Юсь пѡляѡн моз вѡд мийѡ
Пѡлясим дай...
(VLM 1986: 70, 64–65).

Laulsime
ja vilet lõime.
justkui laanepüüvilel
ja vilistasime,
kui luigevilet
ja nii me puhusimegi...

Peale selle rekonstrueeritakse ühes laanepüüst rääkivas etioloogilises muistendis mõtteline vastavus *сьѡла* – *сьѡлѡм*: kunagi oli laanepüü väga suur lind, kuid kord ta tõusis lendu ja ehmatas jumalat. Ja too needis teda: *Тѡ пѡ медь сьѡлѡм ыджыдыд и лоан...* *Сѡсся сьѡлѡм ыджыдыд и лои* [Saagu sa olema oma südame suurune... Sellest ajast peale ongi ta oma südame suurune] (KLE: 109).

Jõetilder (rannakurvits, [otsetõlkes ka üleviija]): *истан, истань* (ÜS), *истант* (Ud) – helijäljendavad nimetused.

Paröömiline tekst: *Истан моз сизимись кувлі* (ÜE, Keros) ‘hing läks mitu korda kanda’ sõnasõnalt ‘surin seitse korda nagu rannakurvits’; idioomid: *истан ныр* (AE) – liiga pika ninaga inimese kohta, sõnasõnalt ‘kurvitsanina’; *истан кок* (ÜE) ‘plotski’ sõnasõnalt ‘kurvitsajalg’ (SKMVS).

Jõetildri hüüe: *исті-пиристи – исті-пиристи* (Ud), *пирис-исты – пирис-исты* (Ud), *пирис-пирис* (Iz) ‘mine-mine – mine-mine’ (KSVS); *испрі-испрі* (Jem). Et süllaabiliste vormelite lahtimõtestamist ei fikseerita, toome võimalikud keelised assotsiatsioonid: *эсті пыр эсті* ‘sealt mine sisse, sealt’; *пырэ эсті* ‘minge sealt sisse’.

Instrumentaalseid jäljendusi ei ole täheldatud.

Metskurvits: *векли* (Jem), *ветельѡ* (Ud), *витіль тють, вэтли, ветоли* (AE), *ветоль* (LL, KS), *ветяль* (KS), *вителегу* (Ud), *витьветель* (Petš, ÜE), *тюлисей* (Iz) – helijäljenduslikud nimetused, *чери гусь, чери гувись* (ÜE) (sõnasõnalt ‘kala varastav, kalavaras’); *вадор кай* (ÜE) ‘rannakurvits’.

Epiteedid: *ветольтор* (Let) – hellitav pöördumine ‘armas, kullake’; *ватолить-чыны* (Iz) ‘lalisema, lobisema (laste kohta)’.

Metskurvitsa hääl:

Vaiksetel suveõhtutel kostab kaugelt rannakurvitsate meloodiline hüüd: “Тувирли-и, тувирли-ли!” Aga päeval hõiklevad kurvitsad kiirustades: “Ветьли, ветьли.” Kurvitsat narritades osatavad lapsed teda: “Ветьли, ветьли, гачес коли!” [käisin, käisin, püksid jätsin maha] (Muži, Ob) (Rotšev 1972: 138).

Siin sisaldub ka vihje linnu pikkadele, justkui meelega paljaks jäetud jalgadele. Samas vaimus annab kirjanik Vassili Juhnin edasi uhkeldava kurvitsa kuju:

...БЫДЖИНЫ да помся опйысис ва вутш вылын пукалысь тшап ветоль: “Витли-вотли, ветли-муні вит неделя, сёи-юн грөш дон” [Mättal istudes kiitles ennast täis kurvits väsimatult kõigi ees: “Vitli-votli, käisin-rändasin viis nädalat, sõin-jõin krossi eest] (Juhnin 1955: 60, tsiteeritud Rotšev 1972: 138 kaudu).

Huvitav on kõrvutada seda loodushäälendit udmurdi variandiga pääsukese “kõnest”, mis kujutab endast asemantiliste silpide jada:

*Кичивачи кичивачи кабачи
Кам сутари Василий!
Кузонэ вэтли, Ваткае вэтли, –
Кусо ваи, сюрло шедьтй.
Кичивачи каратурым,
Билярмасын – киракмасын...
Вятских не тронь.*

Udmurdi folkloori uurijad on tähendanud selle laulukese teksti mõne väljendi lähedust sanditajate tantsulauludega.¹⁴

P. Tšistalšov esitab oma uurimuses A. Kassevi jutustuse Kulömdini rajooni Kirda külast, kusjuures jutustus on üles ehitatud samadele etümoloogilistele paralleelidele:

Kalamees läks kalale, tal oli vaid viis mõrda [ВИТ ВЕТЕЛЬ], sellepärast jäi saak kasinaks, Kui ta tagasi tuli, nägi ta tundmatut lindu. Justkui narritades, hakkas see lind talle järele kisama: “ВИТ ветель, ВИТ ветель!” Kalamees mõtles, et lind narrib teda sellepärast, et ta käib püüdnud vaid viie mõrraga ja ütleb, et on tarvis veel “ВИТЬ ветель, ВИТЬ ветель!” [свить мережи – mõrdu punuda]. Kalamees solvus ja nimetas lindu “Вит vetel”

A. Kassev selgitas: “See lind – komid kutsuvad teda *вадор кай* [rannakurvits]–hüüabki nii: “Vit-vit-vit! Vit-vit-vit!”

Udoras (Putškõmdini külas) kutsutakse seda jõelindu *тѣвтя* 'kurvits'. Teda iseloomustavat lauluhüüdu "Витиль-витиль, тѣв-тѣв! Витиль-витиль, тѣв-тѣв! [Vitil-vitil, tјov-tјov! Vitil-vitil, tјov-tјov!] tuuakse kuuldavale ka mitmetel puhk-pillidel: бадьпу пивгей 'rajuvile', сѣй пивгей 'linnukujuline savivile' (Tšistalјov 1974: 151–152).

Instrumentaalsed jäljendamised: lisame eelmainitule *сюмõд киль* 'kasetohu riba', mille peal imiteeritakse metskurvitsat: "vit vetel", "vit-vit" (A. Kassevi esitus). Olgu öeldud, et üldiselt seostub linnukujuline savivile komi rahvapärimumes kukega, vastavalt *тулубли, лулли, кики лулли* [tululli-lullu, kuki-lullu] helijäljend 'vilekukk' (Tšistalјov 1974: 72–74).

Paljude linnuhälte jäljendused on hajusate piiridega, vaadeldavad semantilised vormelid võivad ilmned ka teiste lindude häälkoodis. Näiteks rohkurvitsa puhul:

Енмеж выльысянь уськõччылõ, комиõн сѣрнитõ:

Чери гувысь, чери гувысь,

Ме эг гу, ме эг гу, Сидõр гувис,

Вит ветельысь черы гувысь, чери гувысь

Rohukurvits viskub ülevalt ja räägib komi keeles:

Kalavaras, kalavaras,

Mina pole võtt, mina pole võtt, Sidor kahmas,

viiest mõrrast, kalavaras, kalavaras.¹⁵

Sellised esitused näitavad veel kord loodushäälendite sidet mitte niivõrd akustiliste karakteristikutega, kuivõrd keele teatud struktuurikihiga, mis omakorda toob meid tagasi loodushäälendite ja helisümbolismi omavaheliste seoste juurde (nende kahe sõnatüübi seoste kohta vt Levitski 1994).

Kajakas: *каляля, каля* – helijäljendav sõna, võimalik et laenatud samojeedi keeltest (KKLES) (neenetsi keelest – KVS); peale selle on sõna *kal'a* seotud tähendusega 'valge', aga ka: *вадор кай* 'rannakurvits, sõnasõnalt rannalind', *чикчи* vananenud. On huvitav märkida, et sõna "кай" (kai) on seotud kajaka nimetusega, näiteks Kai, Jemva jõe vana nimetust [Кай] seostatakse karjalasooime sõnaga *kajo, kaja* 'kajakas'. Erootilise koodi juures on võimalik seos ornitoloogiliste teadmistega kajaka kohta, kes kehastab eredalt agressiivse seksuaalse käitumisega linnutüüpi (Levitski 1994).

Huvitavalt tuleb ornitonüüm *каля* (kalja) esile laste sõnamängus: kellelgi lastakse kiiresti korrata "каля-каля-каля...", mis kõlab kui "ляка-ляка-ляка..." ('määrin, rikun'), mida kiirkõne lõksu langenuga tehaksegi. Tekkinud keelemängu spontaansusest hoolimata toob laste teadvus esile keeles peituvad semantilised assotsiatsioonid (vrd *ляк* 'muda', *лякõд лыя* 'liivsavine (pinnase kohta)' // *каля* – murdes 'savine' (KVS)).

Kajaka hääle jäljendamiseks on seotud heinputkest pikipiluga vile *каля-пюлян* (ÜE), *гум-каля* (ÜS, KS) sõnasõnalt 'vile-kajakas'; *пюлян-па, па пюлян* (Sõkt, AE) jm nimetused. Seda pilli kasutasid eriti ohtrasti lapsed, vilepilli häält võrreldakse tavaliselt kajaka kisaga. Teine samadel alustel nimetus on *па пюлян*: "Поткөдан да "па" артмө" [Lõikad läbi ja kuuldub "pa" – läbilõigatava toru hääll].¹⁶ Veel üks detailsem variant: "Кале теhti heinputkest, puhud pilusse ja kostub: "Кале, кале, кыв-кыв, он кө кыв – сюртö керала!" [Kale, kale, kõla-kõla, kui ei kõla, raiun sarved [maha]].¹⁷ Toodud variandi lähtetekstiks oli laste pöördumine teo poole: "Лёле, лёле, сюртö мытчы..." [Tigu, tigu, näita sarvekesi...].

Vutt: *квйтпалич* (ÜE, Petš, sõnasõnalt 'kuus pulka'), *квйтквачкан* (ÜE), *квятькан* (KS), *вашлябөр* (Petš, Sõkt, sõnasõnalt 'koperdis'), *вашля* (ÜE), *ватплябөр* (AE). Peaaegu langeb see rida kokku rukkiräägu nimetustega: *герчкан, квйтпалич, ватш* (AE), *ватшкан* (KS), *дерчкан* (Sõkt), *джекан, квйтквачкан* (ÜE), *квятькан, кватьпалич* (KS).

Tuleb märkida, et rukkirääguga seostub negatiivne semantika (müra ja muusikalise heli vastandus). See kajastub ka folklooris, näiteks pulmalaulus: *Тувсов гретшкан кодъ тэнад энъканнөй...* [Kui kevadine rukkirääk, su ämm] (Plessovski 1975: 252). Seni ei ole õnnestunud leida teisi nende lindudega muusikalispoetiliselt võetud folklooritekste. Vutiga seoses võib aga tuua maaviiljelusega seotud ende: *Зэ чөскыд яйис сылэн. Квятьпалич ке му вылн сыллэ, бур во вовас, нянь вовас* [Tal on väga maitsev liha. Kui vutt laulab põllu peal, tuleb hea aasta, hea viljasaak].¹⁸

Kägu: *көк*. Kägu on komi pärimuslikus maailmapildis üks keerukamaid ja polüfunktsionaalsemaid kujusid (sellest annab tunnistust ka eespool toodud nimekiri sõna *көкөдны* tähendustest). Kuigi komidel ei ole täheldatud käo häält matkivat muusikariista, imiteeritakse teda teistel pillidel: paaniflöödi teiseditel (*көк көкөм моз, көкө* – Sjernösi küla vilepuhujad), savist viledel. Komide pulmakombestikus olid kasutusel spetsiaalsed käoitkud, siinkohal tuleb mainida ka traditsioonilisi käo poole pöördumisi, mida ei ole muusikateaduse aspektist veel uuritud.

Semantilise terviku moodustavad näiteks: *көк моз кцкны* 'lõputult üht ja sama kordama' (nagu kägu); *кук, кукнөк ланьтны* 'äkki vait jääma'.

Eelkõige on kägu seotud kevadiste kalendriennete ja väljenditega. Näiteks: *көк кутас көкны да ва кутас ямны, сэки позе көдзны* (AE rahvapärane enne) 'kägu hakkab kukkuma, vesi hakkab langema, siis võib külvata'; *көка ва* (ÜE) – kevadised sulaveed, eriti pehmed ja vähese lubjasisaldusega (kasutatakse suure pesu pesemiseks); kevadel ilmub ka toidus kasutatav taim *көк куз* 'käosi' (teine nimetus *морт куз* (ÜE, sõnasõnalt 'inimese osi') – söödav põldosi,

mis vastandub mittesöödavaga: *рака куз* ('vareseosi'), *порсь куз* (ÜE 'seaosi') – soo-osi; *утка куз* (ÜE 'pardiosi') – rannaäärne osi; märgigem siinjuures, et sõnal *куз* on ka tähendus 'peenise'. Sellest loetelust võib ka järeldada, et kägu ei kujutata üksnes kevadekuulutajana, vaid ka kevade teatud semantilise kehastusena.

Kõige levinum on üksildase kodutu käo kuvand (*куккуасьны* 'lesk olema', sõnasõnalt 'ütlemata kuku'), mis on samuti omandanud spetsiifilise keelelise väljenduse. Näiteks Ežva alamjooksul arvatakse, et oma kukkumisega *кукку*, *пукті* [ku-ku, panin] teatab kägu sellest, et ta munes järjekordse muna võõrasse pessa. Ežva kesk- ja ülemjooksul elavad izvakomid interpreteerivad hüüet *кук-ку*, *пук-ты* [kägu, pane] käskivas kõneviisis. Esitajad seovad selle hüüde pärimusega käost, kes oli sunnitud jätma oma munad võõrastesse pesadesse ja ootama "juhiseid" (Rotšev 1972: 219). Eelkõige on siin silmas peetud paastumaarjapäevaga seotud pärimust: kägu punus pesa paastumaarjapäeval ja sai selle eest karistada. Paastumaarjapäeva lugudega on seotud ka nimetuste etimoloogia: *көк синва турун*, *көк бцрдцм турун* 'ятрышник kuradikäpp' sõnasõnalt 'rohi, mille kohal kägu nuttis'; *көк синва* (KS) 'käopisarad' (punane haiglaslik kasvaja lehtpuude lehtedel); paastumaarjapäeva motiiv leidub ka meteoroloogilistes ennetes – endeks: kui käopisarad ulatuvad maani, tuleb vihmane ilm, kui on maast kõrgel, tuleb kuiv ilm (KS).

Fragmentaarselt on komi folklooris säilinud uskumused käost kui unelinnust (UME: 121), obi-ugri mütoloogias ka hingest.¹⁹ Sellest lähtudes seostas Juri Rotšev hällilaulude *унма варьш* 'unelind' (sõnasõnalt 'unekull') mütoloogiaga. Ta märgib, et *варьш* võib siinkohal tähendada mitte üksnes kulli vaid ka lindu üldse. Nii nimetatakse Ežva ülemjooksu murdes isegi kiili *ном варьш* sõnasõnalt 'säasekull'; Ežva ülemjooksu komide ettekujutustes muutub kägu seitsme aasta pärast kulliks (UME: 203). Peale selle seostatakse käo ennustusvõimeid unenägede maailmaga:

<i>Көкө-чойё,</i>	Käokene-õekene,
<i>Узь да вётась,</i>	maga ja las sulle unes ilmub,
<i>Кымын во нин ола,</i>	kui palju aastaid elan ma.
<i>Нюкъя шаньга сета!</i>	[Selle eest sul] annan korpi koorega!

Eraldi võib välja tuua käo rolli saatuse ettekuulutajana. Näiteks kui kevadel esimest korda kuuled kägu jõe taga (lõuna poolt), tuleb õnnelik aasta, aga kui ta kukub metsas (põhjast), on oodata õnnetut aastat; *Көклысь кө көкыгас верман сы пуысь ув ли кырсь гуны – кор юксьыны кутан, ыджыд пай шедё (мед гуигас көкыс оз лэб)* [Kui võtad puu küljest, mille otsas kägu kukub, oksa või kooretüki, saad vanematest lahkumisel varajagamisel suure tüki (aga vaata, et kägu ära ei lendaks)] (KRE: 139). Samas: *кукку-пукті кольны, кукку*

да пунктí кольны (AE) ‘tühjade kätega jääma’, sõnasõnalt ‘jääma “kuku panduga”’.

Kukkumist on seostatud äikesega (indoeurooplastel loeti kagu piksejumala linnuks (Klein 1985: 48; Nurijeva 1999: 85–88).

Lisaks ülaltoodud kõrvutustele “esimene äike – käo esimene kukkumine” on komi pulmafolklooris eelkõige oluline paralleel kuke ja käoga. Fjodor Plessovski märgib, et itkemisel on käol “kui kõigi lindude üldisel sümbolil ja kukel kui samaväärsel kaitsjate tootemsümbolil” tähtis koht Sõktõvi ja Ežva kombestik (Plessovski 1968: 225). Mõlemad teavitavad müriseva-kõmiseva pulmarongi ilmumisest. “Eelia häälega, peenikese vile häälega” kukk (Sõktõvi ülemjooks, Griva küla) kõrvutub käoga (*Кёклы бёрдём* – käoitk) Ežva ülemjooksul, kuid käoitk esitatakse juhul, kui pulm toimub kevadel. Samasugust käo seostamist kevadega võib kohata ka kalendrilauludes:

*Туусоо Микела дыръя
мёда кёкны,
Керес юр кёкыс моз...*

Kevadisel nigulapäeval
hakkan kukkuma
nagu kagu mäel...²⁰

Et toodud loendit veidi aktualiseerida, toome linnuvõrdlustele üles ehitatud pulmaitku teksti, mis kujutab endast “vabaduse” klassikalist süžeevarianti (itku nimi ongi “*Лэбалём*” [Lendamine] (Plessovski 1968: 260).

*Югыд шондйöй менам
Саридз пöтка лэбалёмй,
Дай вöльнйöй птица лэбалёмй.
Юсь вед мёй лэбалí
Ю йылысь ю йылю,
Дзодзег вед ме лэбалí
Ковтисись ковтисё,
Дозмер вед мёй лэбалí
Пармаысь пармаö,
Тар вед мёй лэбалí
Кыдздысь дай кыдз йылю,
Байдёг вед ме лэбалí
Койт вылísь койт вылю,
Сьöла вед мёй лэбалí
Пуртíкысь дай пуртíк вылю,
Утка вед мёй лэбалí
Лыва бöжысь лыва бöжö,
Истан вед ме лэбалí
Ва дорысь да ва дорö,
Коквечик вед ме лэбалí*

Minu hele päike
Merelinnuna lendamine.
Vaba linnuna lendamine.
Luigena ma lendasin
ühelt jõelt teisele,
hanena ma lendasin
ühelt orult teisele,
metsisena lendasin
kuusikust kuusikusse,
tedrena ma lendasin
ühelt kaselt teisele,
põldpüüna lendasin
mänguplatsilt platsile,
laanepüüna lendasin
ühelt liivalt teisele,
pardina ma lendasin
ühelt neemelt teisele,
jõetildrina lendasin
kaldalt kaldale,
kurvitsana lendasin

*Изяпод вывсянь изьяпод вылю,
Зерна вед ме лэбали
Öзим выльсь öзим вылю,
Уркай вед ме лэбали
Белэг выльсь дай белэг валэ,
Сырчик вед меой лэбали
Садыйсь дай садйю,
Пышкай вед ме лэбали
Пыш юрьсь дай пыш юрö,
Гулю вед меой лэбали
Вичко выльсь дай вичко вылю,
Чавкан вед меой лэбали
Вичко крест йыльсь
Вичко крест йылю.*

kiviselt kaldalt kivisele kaldale,
tutkana lendasin
ühelt orasepõllult teisele,
käbilinnuna lendasin
ühelt peibutiselt teisele,
västrikuna lendasin
ühest aiast teise,
kanepilinnuna lendasin
ühelt kanepilt teisele,
tuvina ma lendasin
ühelt kirikult teisele,
hakina lendasin
ühe kiriku risti otsast
teise kiriku ristile.

Märkigem, et vormilt lähedasi udmurtide pulmalaule seostavad uurijad varaste eepiliste lauludega, mille aluseks on osaline parallelism või esemete tunnuste või tegevuste variatiivne loend (Gippius & Evald 1989: 17; Nurijeva 1999: 40). Kuid selleks, et mõista neiuelu ideaalset korrastatud aegruumi taasloomise folkloorset mehhanismi, on vaja arvestada mitte üksnes kujundite üksteise järele lükkimise printsiipi, vaid ka nende omavahelisi seoseid üldfolkloorilises maailmamudelis, millest oli eespool juttu.

Kokkuvõte

Arvestades ornitoloogiliste ettekujutustega seotud materjali kirevust, püüdsin eristada kõige tähenduslikumaid jooni lindude häälsüste tõlgendamisel komi rahvakultuuris. Artikli raames ei ole võimalik esitada kõiki võimalikke tähenduste põimumisi struktuurilis-semantilise ornitoloogilise teksti rekonstrueerimisel. Samal kombel võib analüüsida ka teisi etnomusikoloogia äärealasid: taimed, loomad jne, mis võib samuti anda huvitavaid tulemusi.

Toodud analüüsist ilmneb, et teatud situatsioonides võib linnukujundite algkronotoopsus ja süvastruktureeritus (nii keelelisel, mütoeepilisel kui ka muusikalis-poeetilisel tasandil) iseenesest toimida süžeed moodustava algena. Sel baasil tekkivad folkloorsed tekstid on oma struktuurilt kosmoloogilised, kuivõrd neis kajastuvad traditsioonilise maailmamudeli universaalsed makro- ja mikrokosmose vastastikuse mõju printsiibid, nagu antropotsentrism, antropomeetrisus ja antropomorfsus.

Käesoleva artikli interdistsiplinaarne lähenemine tõestab ilmekalt, et looduse muusikalis-akustilist teksti dubleerivad teised, põhiolemuselt muusikat mittepuudutavad traditsioonitasandid. Sel moel tekib orgaaniline ja terviklik traditsiooni käibivuse läbilõige.

Tõlkinud Asta Niinemets

Kommentaariid

- ¹ Laanerüü peibutusviled *сьола чипсан* valmistatakse linnu hoosulest või õlavarreluust, kuusekoorest ja metallist. Analoogilise konstruktsiooniga peibutised (*сьола чипсан*) olid teada ka udmurtidele. Samasuguseid linnu ja väikeste kiskjate õlavarreluust valmistatud peibutusvileid on leitud ka Tšeptsa ja Rodanovo kultuuri (9.–14. sajand) alade väljakaevamistel udmurtide ja permikomide eellaste asualadel (vt Konakov 1983). Kadunud instrumentide nimistusse võib kanda ka kasetohust peibutise *tšipsani*, mida sürjakomid kasutasid veel 19. sajandil palulindude võrgupüügil.
- ² Mark Makovski märgib ka, et paljudes keeltes seostuvad lindude nimed tähendusega “sünnitama” (Makovski 1996: 144). Neenetsi keeles tähendab sõna *ходе* põldpüüd ja peenist.
- ³ Oleg Uljašovi teade.
- ⁴ Udmurdi sõna ‘силыны’ ja komikeelse ‘сьивны’ vastavusel on spetsiaalselt peatunud Irina Nurijeva. Tema arvates kinnitab see näide iidset mõistete laulmine-karjekohe sünkroonsust. *Autoriteetsetest allikatest leiame olulisi tõendeid vanade terminite “laulma” ja “rääkima” eristamatuse iidsusest, termini “laulma” (laulma, tantsumma, mängima), aga ka “laulma, mängima, kutsuma, kisama, paluma, mängima (lindude kohta), loitse hüüdma” ning olemuslikus vormis “keel, kõri, hääl, kõne, pillikeel” hajususest, sellest, et erinevates (peamiselt vanades) keeltes kasutati kõne ja laulmise kohta sama terminit* (Zemtsovski 1983: 11, tsiteeritud Nurijeva 1999: 86 kaudu).
- ⁵ Ühtse kultuurilis-topograafilise võrgustiku loomises etendab oma osa ka ornitotoponoomiline plaan. Näiteks hüdronüümiline jada: *Гуляшор* (*гуля* ‘tuvia’), *Кай* – Jemva jõe vana nimetus (< karjalasooime *kajo, kaja* ‘kajakas’, *Кутшпоза* jõgi < ‘kotkapesaga’, *Кырныша* jõgi ‘vares’, *Сюзьель* ‘öökullijõgi’; jõed *Ульчовча* ja *Косчовча* (*човча* ‘heletilder (nepp, kurvits)’); *Чаркаю* (*чарка* Jemva murdes ‘kajakat meenutav rändlinnuliik’). Siia võib lisada ka laenatud hüdronüümid: *Лимбека* < neenetsi *лимбя* ‘kotkas, kotka’, *Чекша* ja *Сцкш* on soomekeelse *saaksi* ‘kajakas’ variandid; *Чикшино* (saami *чихша* ‘marmorrätsik чирок-трескунок’; Чухча (saami *чуххч* (*чухч* ‘mõtus’) // *Чукчино* jt (vt Turkin 1986).
- ⁶ Vastavaid artikleid vt *Komi mütoloogiast* (UME 1999): “Төрора” (kaur), “Кай” (lind), “Кутш” (kotkas), “Кырныш” (harksaba), “Сырчик” (linavästri), “Сьцла” (laanerüü), “Сюзь” (öökull, kakk), “Тох-тох” (luitsnokk), “Утка” (part), “Юсь” (Luik) jne.
- ⁷ Nimetuse tasandil – *ТОКТЫ* (Ud) ‘kaur’ ja (Iz) ‘luitsnokkpart’, *ТОК УТКА* (Iz) ‘merivart’, *ТОХ-ТОХ*, *ТОХТУН* (Iz) ‘luitsnokk’ (vt UME artiklit “Toh-toh”). Venelastel kutsuti kauriks ka lauku, suurt musta vesikana ja mitut teravanokalise sukelpardi liiki. See, et põhitunnus on must värv, kajastub ka vanasõnades ja kõnekäändudes: “Kui palju

ka kauri ei peseks, valgemaks ei lähe”, kaur – ‘tõmmu, mustaverd inimene’ (Dal 1989: 339). Akustikale tuginedes võib siia lisada ka musta pardi ‘*Шивун*’. Nii tekib võimalus võtta klassifitseerimise aluseks must värv. Kosmogoonilistes müütides võib rekonstrueerida heleda ja tumeda alge vastasseisu: luik, tuvi, valge part – kaur, must part, ronk. Siia võib lisada ka mehe ja naise kuvandi vastasseisu.

- ⁸ Eemaldudes võimalikust helilisest sümbolismist, tekib kiusatus lisada ühtsesse “muusika” valdkonda tuule kõik nimetused: *төв/төл* // *тулган, тюльган, тюльгей* jt vilepillide nimetused; *сила, сьыв* (ÜE), *сив* (AE, Ud), *сьыы* (Jem, Iz, ÜE), *сьыла* (ÜE, LL ‘tormituul’ // *сьывыны* ‘laulma’, *сылъявыны, зыльгыны* ‘helisema’ jt; *шувгей* ‘tuulis-pask, kuri tuul’ mis tuleneb helijäljendavast sõnast *шувгыны* ‘sumisema, marutama, möllama, vilistama, müraga kanduma’ // *шутьлявыны* ‘vilistama’. Küsimus ühis-permi *s’ul ‘laulma, kukkuma’ ja *s’ul ‘torm’ seosest tatari *жил* ‘tuul’, tšuvassi *сил* jt sõnadega on juba püstitatud (Nurijeva 1999: 87).
- ⁹ Huvitavaid tähelepanekuid on komi keele kaashäälikute foneetilise sümbolismi olemusest teinud L. Anissenkova (Anissenkova 1999: 40–44). On iseloomulik, et autor pöörab tähelepanu ornitonüümidele.
- ¹⁰ Näiteks muusika “kuratlikku alget” toetavad mütoloogilised jutustused lõõtsa-mängu õppimisest tumedatelt jõududelt abi paludes (UME: 323). Ežva ülemjooksul (Kertšomja külas) arvatakse tänapäevalgi, et tõeline muusikaanne on sünnipärane maagiline anne (Valeri Šarapovi teade).
- ¹¹ Muusikateaduslikuks kontekstis on huvitav ka tekkiv analoogia: *сюзь кулан лунö* ‘öökulli surmapäeval’ // “siis, kui vähk mäe otsas vilistab”.
- ¹² Vene keeles *Тихий* – vaikne, Tihhon – nimi (tlk).
- ¹³ Vene keeles *Прав, прав* – õigus, õigus (tlk).
- ¹⁴ Grigori Vereštšagini poolt üles kirjutatud tekst on ära toodud Irina Nurijeva töös (Nurijeva 1999: 53–54). Autor märgib, et paljudel rahvastel, sealhulgas ka soome-ugrilastel, on pääsukesele omistatud eriline seos esivanemate hingede ja teispoelse maailmaga (vt Dolganova jt 1995: 279). Pääsukese vidina jäljendusest vt ka Gura 1995: 16).
- ¹⁵ Ežva ülemjooksule 1962. aastal sooritatud ekspeditsiooni materjalidest: Kulömdini küla, esitas J. Popvassev. Venemaa TA Uurali osakonna Komi Teaduskeskuse teaduslik arhiiv, f 1, s 2, kd 233, lk 17.
- ¹⁶ Üles kirjutatud Vassili Lötkin Tentjukovi külast (Söktövkär). Tsiteeritud P. Tšistaljovi isiklikus arhiivis SKM.
- ¹⁷ Söktövdini rajooni Zelenetši külast 1960. aastal üles kirjutatud Jevgeni Guljajevi (SKM, P. Tšistaljovi isiklik arhiiv).
- ¹⁸ Körtkerösi rajooni Njövšjevi külast I. Mihhailovilt (sünd 1885) üles kirjutatud V. Sorvatševa (Venemaa TA Uurali osakonna Komi Teaduskeskuse teadusarhiiv f 1, s 11, kd 243, lk 126).
- ¹⁹ Manside ettekujutuse kohaselt on inimese kolmandal hingel linnu (metsisekana) kuju. Ta lendab inimese juurde üksnes une ajal ja teda nimetatakse *ulem is* ‘unine hing’ või *ulem uj* ‘unelind’ (vt selle kohta Rotšev 1972: 59–60).
- ²⁰ Üles kirjutatud Izva rajooni Kõdzjkari külast, VTA Komi Teaduskeskuse teadusarhiiv, f 1, s 11, kd 203.

Lühendid

Dialektid

- ÜE – Ežva ülemjooksu murre
- AE – Ežva alamjooksu murre
- Jem – Jemva murre
- Sōkt – Sōktōvkari murre
- ÜS – Sōktōvi ülemjooksu murre
- KS – Sōktōvi keskjooksu murre
- Petš – Petšora murre
- Iz – Izva murre
- Ud – Udora murre
- LL – Luza-Letka murre
- Let – Letka murrak
- Luz – Luza murrak

Arhiivimaterjalid

Doronin = Доронин, Павел. Материалы и документы по истории коми. Разд.1 / НА Коми НЦ УрО РАН Ф.1. Оп. 12. Д. 25. [Venemaa Teaduste Akadeemia Uurali keskuse Komi Teaduskeskuse arhiiv.]

Rotšev 1972 = Рочев, Юрий. Детский фольклор коми. Дис. ... канд. филол. наук. Сыктывкар, 1972 г. НА Коми НЦ УрО РАН Ф. 5. Оп. 2. Д. 129. [Kandidaativäitekiri Venemaa Teaduste Akadeemia Uurali keskuse Komi Teaduskeskuse arhiivis.]

SKM = V.A. Savini nimeline kirjandusmuuseum

Kirjandus

Anissenkova 1999 = Анисенкова, Любовь. К постановке проблемы фонетического символизма согласных пермских языков. *Пермистика: Дialeкты и история пермских языков во взаимодействии с другими языками*. Сыктывкар: Коми научный центр Уральского отделения Российской академий наук.

Dal 1989 = Даль, Владимир. *Толковый словарь живого великорусского языка* 1. Москва: Русский язык.

Dolganova jt 1995 = Долганова, Лидия & Морозов, Игорь & Минасенко, Е. *Игры и развлечения удмуртов: история и современность*. Москва: РАН Ин-т Этнологии и антропологии им. Миклухо-Маклая.

Fokos-Fuchs, David R. 1951. *Volksdichtung der komi(syrjanen)*. Budapest: Akademiai kiadó.

Gura 1995 = Гура, Александр. Звуки и голоса животных. *Голос и ритуал. Материалы конференции*. Москва.

Juhnin 1955 = Юхнин, Василий. *Алӧй лента*. Сыктывкар.

Klein 1985 = Клейн, Лев. Русалки и царь Салтан. *Балто-славянские этнокультурные и археологические древности. Погребальный обряд*. Тезисы докладов Москва: Ин-т славяноведения и балканистики АН СССР.

KKLES = Komi keele lühike etimoloogiline sõnaraamat = Лыткин, Василий & Гуляев, Евгений 1999. *Краткий этимологический словарь коми языка*. Сыктывкар: Наука. Переиздание с дополнением.

Kolegova & Baraksanov 1980 = Колегова, Нина & Бараксанов, Геннадий. *Средне-сысольский диалект коми языка*. Москва: Наука.

Konakov 1983 = Конаков, Николай. *Коми охотники и рыболовы во второй половине XIX – начале XX века*. Москва: Наука (http://epr.iphil.ru/faily-publikacii/Konakov_1983.pdf – 22. märts 2011).

Kudrjašova 1993 = Кудряшева, Вера (koost). *Коми народные приметы*. Сыктывкар: Эском.

Levitski 1994 = Левицкий, Виктор. Фонетическая мотивированность слова. *Вопросы языкознания* 1. Москва: Наука, lk 26–37.

Limerov 1998= Лимеров, Павел. *Коми сказочная проза*. Учебное пособие по спецкурсу. Сыктывкар: Изд-во СыктГУ.

Lõtkin 1961 = Лыткин, Василий (toim). *Коми-русский словарь*. Москва: Государственное издательство иностранных и национальных словарей.

Mašovski 1996 = Маковский, Марк. *Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках: Образ мира и миры образов*. Москва: Гуманитарный изд. центр Владос.

Mihhailov 1851 = Михайлов, М. И. Промыслы зырян Усть-сысольского и Яренского уездов Вологодской губернии. *Журнал Министерства внутренних дел*, кн 4. Санкт-Петербург, lk 33–34.

Nurijeva 1999 = Нуриева, Ирина. *Музыка в обрядовой культуре завятских удмуртов: Проблемы культурного контекста и традиционного мышления*. Ижевск: Удм. ИЯЛИ УрО РАН (elibrary.unatlib.org.ru/bitstream/123456789/2589/1/udm_book_0116.pdf – 23. märts 2011).

Plessovski 1968 = Плесовский Федор. *Свадьба народа коми*. Сыктывкар.

Plessovski 1975 = Плесовский, Федор. *Коми народные загадки*. Сыктывкар: Коми книжное издательство.

Rakin 1996 = Ракин, Анатолий. *Антропонимическая лексика в пермских языках*. Сыктывкар: Коми научный центр УрО РАН.

Rotšev 1984 = Рочев, Юрий (koost). *Коми легенды и предания*. Сыктывкар: Коми книжное издательство.

Sidorov 1924 = Сидоров, Алексей. Следы тотемистических представлений в мировоззрении зырян. *Кomi му 1–2*. Усть-Сысольск.

SKMVS = Sürja-komi murrete vördlev sõnastik = Жилина, Татьяна & Сахарова, М. А. & Сорвачева, В. А. (koost) 1961. *Сравнительный словарь коми-зырянских диалектов*. Сыктывкар: Коми книжное издательство.

Zemtsovski 1983 = Земцовский, Изалий. Песня как исторический феномен. Гусев, В. Е. (toim). *Народная песня. Проблемы изучения*. Ленинград: ЛГИТМиК.

Žulanova 1996 = Жуланова, Надежда. Коми-пермяцкие «пöлянэз»: новое о флейтах пана. *Христианизация Коми края и ее роль в развитии государственности и культуры* (сборник статей). В 2-х томах 2. Сыктывкар: Коми научный центр УрО РАН, lk 89–101.

Tinbergen 1970 = Тинберген, Николас. *Осы, птицы, люди*. Москва: Мир, 1970, lk 258–262.

Tsivjan 1990 = Цивьян, Татьяна. *Лингвистические основы балканской модели мира*. Москва: Наука.

Tšistal'ov 1974 = Чисталев, Прометей. Коми народные музыкальные инструменты. *Kandidaativäitekiri. Käsikiri*. Сыктывкар: НА КНЦ УрО РАН Ф5. оп. 2. ДД 181–182.

Tšistal'ov 1984 = Чисталев, Прометей. *Коми народные музыкальные инструменты*. Сыктывкар: Коми книжное издательство.

Turkin 1986 = Туркин, Альберт. *Топонимический словарь Коми АССР*. Сыктывкар.

UME 1999 = *Мифология коми: Энциклопедия уральских мифологий 1*. Москва: Институт языка, литературы и истории КНЦ уро РАН.

Vladökina 1998 = Владыкина, Татьяна. *Удмуртский фольклор. Проблемы жанровой эволюции и систематики*. Ижевск: Удмуртский институт истории, языка и литературы УрО РАН.

VLM 1986 = Осипов, И. А (koost). *Висер вожса сьыланкывъяс да мойдкывъяс* [Visjeri (vesikonna) laule ja muinasjutte]. Сыктывкар: Коми кн. изд-во.

Allikad

Gippius & Evald 1989 = Гиппиус, Евгений & Эвальд, Зинаида. Удмуртские народные песни. Памятники культуры. Фольклорное наследие. Ижевск.

Kolegova & Baraksanov 1980 = Колегова, Нина & Бараксанов, Геннадий. Средне-сысольский диалект коми языка. Москва: Наука.

Sahharova & Selkov 1976 = Сахарова, Марфа & Сельков, Николай. Ижемский диалект коми языка. Сыктывкар: Коми кн. изд-во.

Sahharova & Selkov & Kolegova 1976 = Сахарова, Марфа & Сельков, Николай & Колегова, Нина. Печорский диалект коми языка. Сыктывкар: Коми кн. изд-во.

Sorvatševa 1978 = Сорвачева, Валентина. Нижневычегодский диалект коми языка. Москва: Наука.

Sorvatševa & Beznossikova 1990 = Сорвачева, Валентина & Безносилова, Люция. Удорский диалект коми языка. Москва: Наука.

Sorvatševa & Sahharova & Guljajev 1966 = Сорвачева, Валентина & Сахарова, Марфа & Гуляев, Евгений. Верхневычегодский диалект коми языка 10. Сыктывкар: Ин-т ЯЛИ АН СССР.

Žilina 1998 = Жилина, Татьяна. Вымский диалект коми языка. Сыктывкар: Пролог.

Žilina & Baraksanov 1971 = Жилина, Татьяна & Бараксанов, Геннади. Присыктывкарский диалект и коми литературный язык. Москва: Наука.

Žilina 1975 = Жилина, Татьяна. Верхнесысольский диалект коми языка. Москва: Наука.

Žilina 1985 = Жилина, Татьяна. *Лузско-летский диалект коми языка*. Москва: Наука.

Summary

The Periphery of Komi Music – the World of Birds

Anatoli Panyukov

Key words: Komi folklore, Komi language, ornithological conceptions, Komi folk music

The article analyses bird sounds and the expressions thereof in Komi folk music. Relying on a number of examples, the author introduces the potential emergence of linguistic, mythological and musical connections, and the relevant research in Komi folklore, observing the most meaningful levels of interpreting and understanding the world of birds in folk tradition. Undoubtedly, the study of folk music is not only associated with the research of musical thought, but also pre-necessitates the analysis of mythological, folkloric and linguistic conceptions which serve as the basis for the ethical needs of people. The presented cross-section of folk culture makes it possible to see the connection between the linguistic, mythological and musical phenomena.

Based on the given analysis, it can be said that in certain situations, the chronotopy and in-depth structure of bird images (at linguistic, mytho-epical and musical levels) may indeed act as the primordium for the plot. Folkloric texts generated in such a manner are cosmological in their structure, as they reflect the universal principles of traditional worldview – anthropocentrism, anthropometry and anthropomorphism, i.e. the reciprocal influence between the macrocosm and microcosm.